



Õiguskantsler

Esimees Märt Rask
Riigikohus
info@riigikohus.ee

Teie 8.04.2013 nr 4-3-39-13
Õiguskantsler 6.05.2013 nr 9-2/130589/1302017

**Arvamus põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluses
Kriminaalmenetluse alustamata jätmise vaidlustamine**

Austatud Riigikohtu esimees

Palusite minu arvamust Vladimir Tšaštšini, Timur Gerassimenko, Dmitri Jegorovi ja Konstantin Poltevi poolt nende esindaja Raul Otsa vahendusel Riigikohtule esitatud individuaalse põhiseadusliku kaebuse kohta, milles taotletakse kaebajate suhtes Eesti Vabariigis (edaspidi Eesti) kriminaalmenetluse alustamata jätmise ja sellega seotud väidetava Eesti ja Ameerika Ühendriikide (edaspidi USA) riigiasutuste vahelise kokkuleppe, samuti sellise kokkuleppe vaidlustamist mitte võimaldava kriminaalmenetluse seadustiku regulatsiooni põhiseaduse vastaseks tunnistamist ning muude sellega seonduvate taotluste rahuldamist.

Palusite mul hinnata kaebuse lubatavust ning selle lubatavuse korral ka sisulist põhjendatust.

Analüüsinud eelnimetatud kaebuses tõstatatud probleeme, leian, et:

- 1) Vladimir Tšaštšini, Timur Gerassimenko, Dmitri Jegorovi ja Konstantin Poltevi kaebus ei ole lubatav;**
- 2) kaebuse lubamatuse tõttu ma ei pea vajalikuks hinnata kaebuse sisulist põhjendatust.**

Järgnevalt põhjendan oma seisukohta.

Vabandan, et minu arvamuse esitamine Riigikohtule on viibinud.

I ASJAOLUD JA MENETLUSE KÄIK

1. USA esitas Eesti Vabariigile vastavalt Eesti ja USA vahel 8.02.2006 sõlmitud kurjategijate vastastikuse väljaandmise lepingule (edaspidi: väljaandmisleping) taotluse Eesti kodanike Vladimir Tšaštšini, Timur Gerassimenko, Dmitri Jegorovi ja Konstantin Poltevi (edaspidi: kaebajad) väljaandmiseks USA-le, et viia nende suhtes läbi kriminaalkohtumenetlus. Väljaandmistootluse kohaselt kahtlustatakse kaebajaid mitmete kuritegude (arvutikuriteod, rahapesu jm) toimepanemises USA-s.

Õiguskantsleri Kantselei

Kohtu 8, 15193 TALLINN. Tel 693 8404. Faks 693 8401. info@oiguskantsler.ee www.oiguskantsler.ee

2. Väljaandmistaotluses märgitud kuritegude (kuriteoepisoodide) osas ei ole kaebajate suhtes Eestis kriminaalmenetlust alustatud.

3. Oma 16.02.2012 ja 17.02.2012 määrustega¹ tunnistas Harju Maakohus kaebajate väljaandmise USA-le õiguslikult lubatavaks. Kohtu arvates olid täidetud väljaandmise üldtingimused ning puudusid väljaandmist välistavad või piiravad kriminaalmenetluse seadustikus (edaspidi KrMS) ja väljaandmislepingus sätestatud asjaolud.

4. Kaebajate kaitsja vaidlustas maakohtu määrused Tallinna Ringkonnakohtus. Kaitsja põhiargumendiks oli, et kuna väljaandmistaotluses märgitud väidetavate kuritegude toimepanemine oli kõige enam seotud Eesti territooriumiga, tuleb kuritegude toimepanemise kohaks lugeda Eesti, mitte USA ning alustada ja viia kriminaalmenetlus nimetatud kuritegude osas läbi Eestis. Jättes kriminaalmenetluse Eestis alustamata, on prokuratuur rikkunud kriminaalmenetluse legaliteedi põhimõtet (KrMS § 6). Kaebajate väljaandmine rikub arvestades USA-s neile määratavate karistuste potentsiaalset raskust nende põhiõigusi ja seab nad põhjendamatult ebavõrdsesse olukorda võrreldes nende isikutega, kelle suhtes Eestis sarnaste tegude osas kriminaalmenetlust alustatakse.

5. Ringkonnakohtus tunnistas oma 12.03.2012 määrustega kaebajate väljaandmise õiguslikult lubatavaks. Ringkonnakohtus nõustus maakohtu seisukohtadega väljaandmise lubatavuse küsimuses ning leidis lisaks, et kuriteo toimepanemise kohaks on KarS § 11 lg 1 kohaselt iga koht, kus ilmnevad süüteo koosseisu asjaolud, selliseks kohaks on ka koht, kus saabus kuriteo tagajärg, st antud juhul USA. See, et väidetavad kurjategijad tegutsesid kuritegusid toime pannes Eestis ning kuritegude tagajärjed võisid saabuda ka kolmandates riikides, seda asjaolu ei muuda.

Riigiprokuratuur ei ole rikkunud kriminaalmenetluse alustamise kohustuslikkuse põhimõtet, sest kui kuritegu on toime pandud teise riigi territooriumil, annab KrMS § 435 lg 3 Riigiprokuratuurile kaalutusõiguse otsustamiseks, kas alustada kriminaalmenetlust või mitte. Samuti ei välistanuks kaebajate suhtes Eestis kriminaalmenetluse alustamine nende väljaandmist USA-le (KrMS §-d 204 lg 1 p 4), seetõttu puudub vajadus analüüsida lepingu vastavust põhiseadusele.

Väljaandmine ei riku ka kaebajate põhiõigusi ja võrdse kohtlemise põhimõtet. Põhiseadus ei keela Eesti kodanike, sh kaebajate, väljaandmist välisriigile, kui see toimub välislepingus ette nähtud alustel ja korras. Kaebajate erinev kohtlemine muudest isikutest on põhjendatud, sest pannes toime kuriteo, mille toimepanemise koht laieneb ka väljapoole Eestit, on kaebajad pannud ennast ise olukorda, mis nende erinevat kohtlemist õigustab.

6. 27.03.2013 esitas kaebajate esindaja Riigikohtule individuaalse põhiseadusliku kaebuse, milles taotles:

1) võtta kaebus menetlusse;

2) tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks Eesti (Riigiprokuratuuri ja kohtueelse uurimise asutuste) ja USA asjakohaste asutuste kokkulepe, millega otsustati viia kaebajate suhtes kriminaalmenetlus läbi ja anda isikud kohtu alla USA-s;

3) tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks Riigiprokuratuuri ja kohtueelse uurimise asutuste toimingud mitte kohaldada Eesti jurisdiktsiooni ja alustada kriminaalmenetlust Eesti territooriumil

¹ Harju Maakohu 17.02.2012 määrused kriminaalasjades nr 1-12-1042 ja 1-12-950 ning 16.02.2012 määrused kriminaalasjades nr 1-12-949; 1-12-950; 1-12-948.

ning kaebajate kui Eesti kodanike poolt väidetavalt toimepandud kuritegudes. Samuti toiming mitte esitada USA taotlust nimetatud isikute suhtes USA-s alustatud kriminaalmenetluse ülevõtmiseks Eesti poolt;

4) tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks Eestis kehtiv kriminaalmenetluse regulatsioon, mis ei võimalda rahvusvahelise koostöö raames langetatud kaalutusotsuse vaidlustamist, millega määratakse kindlaks toimepandud kuriteos kriminaalmenetlust läbiviiv riik, kui kuriteo toimepanemise kohaks võib lugeda mitut riiki s.h. Eestit ja kaalutusotsusega riivatakse isiku põhiõigusi ning vabadusi;

5) kohustada Riigiprokuratuuri taotlema ja võtma üle kaebajatega seotud kriminaalmenetlused USA-lt ning toimetama kaebajate suhtes kriminaalmenetlust Eestis;

6) alternatiivselt, juhul kui Riigikohus ei pea võimalikuks kaebuse menetluse võtmist ja läbivaatamist, paluvad kaebajad anda Riigikohtul juhised, milline on kohane kaebemenetlus Eesti ja USA asjakohaste asutuste vahelise kokkuleppe tulemusena vastuvõetud otsuse, viia süüdistatavate suhtes kriminaalmenetlused läbi ja anda isikud kohtu alla USA-s, vaidlustamiseks;

7) jätta kaebuse läbivaatamisega seotud menetluskulud Eesti Vabariigi kanda.

Taotluse põhjenduste kohaselt rikub väidetav Riigiprokuratuuri ja USA pädevate asutuste vaheline kokkulepe, millega on otsustatud Eestis kaebajate suhtes kriminaalmenetlust väljaandmistootluses nimetatud kuritegudes mitte alustada ja viia menetlus läbi USA-s, nende PS § 23 lg-s 3 ja § 26 ning Euroopa Inimõiguste Konventsiooni (EIKonv) art 3 ja art 7 lg 1 ja art 8 sätestatud põhiõigusi, samuti on oht PS § 22 lg-tes 2 ja 3 sätestatud põhiõiguste rikkumiseks.

Kaebajatel puudub muu õiglane ja tõhus viis eelnimetatud põhiõiguste rikkumise vaidlustamiseks kohtumenetluses, kuivõrd KrMS ei näe ette võimalust vaidlustada rahvusvahelise kriminaalmenetluse alase koostöö raames sõlmitud kokkuleppeid, kui need võivad rikkuda puudutatud isikute põhiõigusi. Samuti ei saa rahvusvahelise kriminaalkoostöö raames langetatud otsuseid vaidlustada halduskohtumenetluses. Seega ongi kaebajate esindaja arvates ainsaks õiglaseks ja tõhusaks võimaluseks nimetatud kokkulepet vaidlustada individuaalse põhiseadusliku kaebuse esitamine Riigikohtule.

7. Oma 8.04.2013 kirjaga edastas Riigikohtu esimees kaebuse selle lubatavuse ja sisulise põhjendatuse osas seisukoha võtmiseks Riigikogu esimehele, õiguskantslerile, justiitsministrile ja Riigiprokuratuurile.

II VAIDLUSALUSED SÄTTED

8. KrMS § 207 lg 1:

„ § 207. Kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise vaidlustamine Riigiprokuratuuris

(1) Kannatanu võib esitada kaebuse prokuratuurile käesoleva seadustiku § 199 lõikes 1 või 2 sätestatud alustel kriminaalmenetluse alustamata jätmise peale.

(2) Kannatanu võib esitada kaebuse Riigiprokuratuurile kriminaalmenetluse lõpetamise või prokuratuuri poolt käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud kaebuse rahuldamata jätmise peale.

[---]“

III ÕIGUSKANTSLERI SEISUKOHT

9. Kaebajad on pöördunud Riigikohtu poole individuaalkaebusega. See tähendab, et nad taotleavad oma põhiõiguste kaitsmist otse Riigikohtult väljaspool korralist kohtumenetluse korda.

10. Riigikohus on kujundanud pikaajalise ja järjekindla praktika individuaalkaebuse lubatavuse küsimuses.² Sellest praktikast tuleneb, et kuigi põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadustiku (edaspidi PSJKS) kohaselt on isikute võimalused esitada individuaalkaebus otse Riigikohtule piiratud, on kohtu arvates tulenevalt PS §-dest 13, 14 ja 15 ning EIKonv kohaldamispraktikast siiski erandlikel asjaoludel igapäev õigus pöörduda oma põhiõiguste kaitseks otse Riigikohtu poole ka PSJKS-is sätestamata juhtudel.³

11. Individuaalne kaebus Riigikohtule on lubatav aga siiski üksnes juhul, kui isikul ei ole ühtegi muud tõhusat võimalust kasutada PS §-ga 15 tagatud õigust saada kohtulikku kaitset oma põhiõiguste väidetava rikkumise korral. See tähendab olukorda, kus riik ei ole taganud põhiõiguste kaitse võimalust korralises kohtumenetluses, mis oleks õiglane ja kaitseks tõhusalt isiku õigusi. Juhul, kui isiku õigus saada kohtulikku kaitset on tagatud, on tema individuaalkaebus lubamatu. Kaebus on lubamatu olenemata sellest, kas individuaalkaebuse esitamise ajaks on isik olemasolevat kohtuliku kaitse võimalust kasutanud või mitte, või kas ta on selle võimaluse minetanud, s.t jätnud õigel ajal kasutamata.⁴

12. Ühtlasi on Riigikohus rõhutanud, et individuaalkaebusega on Riigikohtu poole lubatav pöörduda üksnes kaebaja enda subjektiivsete põhiseadusest tulenevate õiguste ja vabaduste kaitsmiseks. Isiku õigusi peab olema rikutud mingite normide tema suhtes kohaldamisega. Põhiõiguste ja -vabaduste rikkumise üle peab olema tegelik vaidlus.⁵ Individuaalkaebusena ei ole võimalik esitada kaebust teiste isikute või avaliku huvi kaitseks (nn populaarkaebus).⁶

13. Samuti on Riigikohus märkinud, et individuaalse põhiseadusliku kaebuse esitamine ei saa avada võimalust muuliigilises kohtumenetluses tehtud otsuste vaidlustamisele. Ainuüksi asjaolu, et menetlusosaline ei nõustu tema suhtes tehtud ja jõustunud kohtulahendiga, ei anna iseenesest alust väita, et tema põhiõigusi on rikutud ja et sellise rikkumise kõrvaldamiseks puudub tõhus viis kohtulikule kaitsele.⁷

14. Kaebuse lubatavuse hindamiseks tuleb Riigikohtu praktikast nähtuvalt seega võtta seisukoht eelkõige küsimustes, kas kaebaja on pöördunud kohtu poole oma subjektiivsete õiguste kaitseks ning kas kaebajal on või on varasemalt olnud individuaalkaebusega Riigikohtu poole pöördumise

² Vt RKÜKo 17.03.2003 nr 3-1-3-10-02; RKPJKm 23.03.2005 nr 3-4-1-6-05; RKPJKm 13.06.2005 nr 3-4-1-10-05; RKPJKm 8.09.2005 nr 3-4-1-12-05; RKPJKm 09.05.2006 nr 3-4-1-4-06; RKPJKm 17.01.2007 nr 3-4-1-17-06; RKPJKm 04.04.2007 nr ; RKPJKm 17.05.2007 nr 3-4-1-11-07; RKPJKm 05.02.2008 nr 3-4-1-1-08; RKPJKm 03.04.2008 nr 3-4-1-3-08; RKPJKm 03.07.2008 nr 3-4-1-10-08; RKPJKm 17.09.2008 nr 3-4-1-13-08; RKPJKm 30.12.2008 nr 3-4-1-12-08; RKPJKm 11.03.2009 nr 3-4-1-19-08; RKPJKm 20.05.2009 nr 3-4-1-11-09; RKPJKm 27.11.2009 nr 3-4-1-26-09; RKPJKm 07.12.2009 nr 3-4-1-22-09; RKPJKm 10.06.2010 nr 3-4-1-3-10; RKPJKm 10.06.2010 nr 3-4-1-4-10; RKPJKm 11.11.2010 nr 3-4-1-14-10; RKPJKm 22.02.2011 nr 3-4-1-18-10; RKPJKm 03.03.2011 nr 3-4-1-15-10; RKPJKm 19.05.2011 nr 3-4-1-5-11; RKPJKm 04.10.2011 nr 3-4-1-20-11; RKPJKm 01.11.2011 nr 3-4-1-21-11; RKPJKm 22.01.2013 nr 3-4-1-26-12; RKPJKm 11.04.2013 nr 3-4-1-8-13.

³ Nt RKPJKm 01.11.2011 nr 3-4-1-21-11, p 8.

⁴ Samas

⁵ RKPJKm 10.06.2010 nr 3-4-1-3-10, p 14.

⁶ nt RKPJKm 8.09.2005 nr 3-4-1-12-05, p 7.

⁷ RKPJKm 11.04.2013 nr 3-4-1-8-13, p 14.

asemel võimalus kaitsta oma õigusi muus õiglasel ja tõhusas korralises kohtumenetluses. Sellele eelnevalt pean aga lühidalt vajalikuks peatuda kaebuse sisul.

Kaebuse sisu

15. Kaebajad on esitanud oma taotlused 7 punktis, taotledes nii Eestis kehtiva kriminaalmenetluse regulatsiooni osalist põhiseaduse vastaseks tunnistamist; väidetavalt Eesti Riigiprokuratuuri ja kohtueelse uurimise asutuste ning USA pädevate asutuste vahelise rahvusvahelises koostöös tehtud kokkuleppe põhiseadusevastaseks tunnistamist; Riigiprokuratuuri ja kohtueelse uurimise asutuste tegevuse põhiseadusevastaseks tunnistamist kriminaalmenetluse alustamata jätmisel; samuti Riigiprokuratuuri kohustamist kriminaalmenetluste ülevõtmiseks USA-lt ning alternatiivselt suuniste andmist sobiva menetluskorra kohta rahvusvahelises koostöös langetatud kriminaalmenetluse alaste kokkulepete siseriiklikuks vaidlustamiseks.

16. Kaebuses ei ole *expressis verbis* välja toodud, milliseid õigusnorme kaebajad vaidlustavad ning osa kaebuse punkte (nt p 1, 5-7) ei saa minu hinnangul olla seotud konkreetsete õigusnormide vaidlustamisega.

17. Järgnevas ei pea ma seetõttu otstarbekaks analüüsida kõiki kaebajate poolt esitatud taotluse punkte eraldi, vaid lähtun sellest, millele oli kaebajate tahe kaebuse esitamisel minu arvates sisuliselt suunatud. Kaebajad vaidlustavad minu arusaamist mööda nende suhtes Eestis kriminaalmenetluse alustamata jätmist nende kuritegude osas, mille kohta on USA esitanud nende suhtes väljaandmistootluse. Teiseks vaidlustavad kaebajad sellise kaebekorra puudumist, milles neil oleks võimalik nende suhtes eelnimetatud kuritegude osas Eestis kriminaalmenetluse alustamata jätmist vaidlustada.

18. Neid kaebajate taotlusi tuleb vaadata laiemas kontekstis: nagu selgub kaebajate ülejäänud taotlustest ja kaebuse II osas esitatud kaebuse sisulistest põhjendustest, seostavad kaebajad enda suhtes Eestis kriminaalmenetluse alustamata jätmise ja enda võimaliku USA-le väljaandmise õigusliku lubatavuse. Eestis kriminaalmenetluse alustamata jätmise võib rikkuda kaebajate väitel nende õigusi just nende USA-le välja andmise (väljaandmise õiguslikult lubatavaks tunnistamise) kaudu. Kaebajate peamine eesmärk on saavutada individuaalkaebuse kaudu enda USA-le välja andmata jätmise. Kuna väljaandmise kohustus tuleneb väljaandmislepingust, vaidlustavad kaebajad sellega kaudselt väljaandmislepingu sätete kooskõla põhiseaduse ja EIKonv-ga.

19. Kaebajad on leidnud, et nende suhtes on jäetud Eestis kriminaalmenetlus alustamata Eesti ja USA pädevate organite kokkuleppe alusel ning nad vaidlustavad seda väidetavat kokkulepet kui oma põhiõigusi rikkuvat akti või toimingut. Kaebuses on märgitud, et nimetatud kokkulepe on sõlmitud arvutikuritegevuse vastase konventsiooni artikli 22 p 5 alusel, viidates ühtlasi prokuröri sõnavõtule väljaandmise lubatavust puudutavas kohtumenetluses (kaebuse p 1.3. ja p 2.1.).

20. Minu arvates ei võimalda ei viidatud konventsiooni sätted ega ka prokuröri poolt kohtumenetluses esitatud selgitused järeldada, et kriminaalmenetluse alustamata jätmise aluseks Eestis (ja sellega väidetavalt kaebajate põhiõigusi riivanud aktiks) oli kahe riigi pädevate asutuste vahel sõlmitud kokkulepe. Konventsiooni viidatud artikkel näeb ette poolte vahelise nõupidamise kuritegude jurisdiktsiooni puudutavates küsimuses. Ka prokuröri poolt esitatust ei selgu, et Eesti ja USA asutused oleksid leppinud kokku kriminaalmenetluse alustamata jätmise Eestis või kriminaalmenetluse alustamise USA-s. Pooltevahelisi kokkuleppeid kriminaalmenetluse alase jurisdiktsiooni määramiseks ei näe ette ka väljaandmisleping (lepingu art 20 lg-d 1 ja 2 näevad ette

osalisriikide Justiitsministeeriumide vahelise konsulteerimise võimaluse seoses üksikute juhtumite käsitlemisega).

21. Kriminaalmenetluse alustamist või alustamata jätmist on Eestis KrMS §-de 6 ja 193 kohaselt lõplikult pädev otsustama prokuratuur. KrMS § 435 lg 3 näeb ette, et ka juhul, kui Eesti karistusseadustikku kohaldatakse väljaspool Eesti Vabariigi territooriumi toimepandud kuriteo suhtes, tuleb sellest viivitamata teatada Riigiprokuratuurile, kes alustab kriminaalmenetlust või kontrollib kriminaalmenetluse alustamise seaduslikkust ja põhjendatust. Ka sellel erijuhul on kriminaalmenetluse alustamise pädevus seega prokuratuuril. Kriminaalmenetluse alustamise otsuse langetamine muul viisil, nt rahvusvahelises koostöös tehtud kokkuleppega, ei ole kehtiva õiguse (sh siduvatest rahvusvahelistest lepingutest tulenevalt) kohaselt võimalik. Ka Eestis läbiviidava kriminaalmenetluse lõpetamise otsust ei saa teha rahvusvahelises koostöös sõlmitava kokkuleppega. KrMS § 204 annab välisriigis toime pandud kuritegude korral kriminaalmenetluse lõpetamise õiguse prokuratuurile. Samuti ei saa Eesti riigiorganid osaleda USA poolse kriminaalmenetluse alustamise otsuse tegemisel.

22. Seega saaks minu arvates juhul, kui kaebajad leiavad, et nende õigusi rikuti nende suhtes kriminaalmenetluse alustamata jätmisega Eestis, rikkumine tuleneda Eestis kriminaalmenetluse alustamiseks pädevate asutuste tegevusest või tegevusetusest, mitte aga kokkuleppes mõne teise riigiga. Asjaolu, et kriminaalmenetluse alustamata jätmise Eesti õiguskaitseorganite poolt võis tugineda rahvusvahelise kriminaalkoostöö raames USA-ga peetud konsultatsioonidele ja teabevahetusele, seda seisukohta ei muuda.

Oma subjektiivsete õiguste kaitsmine

23. Eespool käsitletud Riigikohtu individuaalse põhiseadusliku kaebuse alasest praktikast tulenes üheselt, et kaebuse esitamine on lubatav ainult oma subjektiivsete õiguste ja vabaduste kaitseks.

24. Kaebajad on leidnud, et nende subjektiivseid õigusi rikub nende poolt väidetavalt toime pandud kuritegude menetlemiseks kriminaalmenetluse alustamata jätmise Eestis.

25. Samuti võib individuaalkaebusest järeldada, et kaebajate arvates võiks kriminaalmenetluse alustamine Eestis USA poolt esitatud väljaandmistootlusega samades kuriteoepisoodides kohustada Eesti õiguskaitseorganeid asja legaliteedipõhimõttest lähtudes n-ö “lõpuni menetlema” ja välistada nende väljaandmise USA-le (või vähendada selle tõenäolisust).

26. Isikute väljaandmine välisriigile nende üle kohtu pidamiseks (sh väljaandmise õigusliku lubatavuse ebaõige otsustamine) võib kahtlemata riivata nende põhiõigusi. Mõõnan, et kui isiku välja andmine või mitte välja andmine välisriigile (või väljaandmise õiguslik lubatavus) oleks sõltuvuses isiku suhtes kriminaalmenetluse alustamisest Eestis, siis võiks otsus kriminaalmenetluse alustamise kohta olla selle kaudu nende põhiõiguste kaitsmise seisukohalt relevantne.⁸

27. Seega tuleb kaebajate subjektiivsete õiguste riive tuvastamiseks esmalt analüüsida, kas kriminaalmenetluse alustamise või mittealustamise ja isiku väljaandmise või välja andmata jätmise õigusliku lubatavuse vahel võib käesoleval juhul eksisteerida õiguslik seos.

⁸ Kuigi käesoleval juhul ei ole kaebajate väljaandmist USA-le veel otsustatud, on kohtud teinud kindlaks väljaandmise õigusliku lubatavuse.

28. KrMS-i isikute välisriigile väljaandmist käsitlevast regulatsioonist (eelkõige §-d 436, 439 ja 440) ei tulene, et isiku suhtes väljaandmistaotluses märgituga sama kuriteo osas kriminaalmenetluse alustamine või läbiviimine Eestis võiks välistada isiku väljaandmise teisele riigile (menetluse läbiviimine isiku suhtes ei ole väljaandmist välistav ega piirav asjaolu).

29. KrMS § 204 lg 1 p 4 näeb selgelt ette, et Eestis läbiviidava kriminaalmenetluse võib lõpetada kuriteo puhul, mille osas on tehtud otsus oletatava kurjategija välisriigile väljaandmise kohta. Ka sellest sättest saab järeldada, et seadusandja ei ole riigisisese kriminaalmenetluse paralleelset toimumist pidanud isiku väljaandmist piiravaks asjaoluks. Küll võib väljaandmist välistavaks asjaoluks olla KrMS § 440 lg 4 kohaselt hoopis see, et isiku suhtes on jäetud samas süüdistuses kriminaalmenetlus alustamata või see on lõpetatud.

30. Konkreetsetes asjas väljaandmistaotluse aluseks oleva väljaandmislepingu artikkel 1 sätestab lepinguosaliste kohustuse vastavalt sellele lepingule teineteisele välja anda isikud, keda taotluse esitanud riik kahtlustab, süüdistab või on süüdi mõistnud sellises kuriteos, mille puhul kohaldatakse väljaandmist. Välja andmata võib isiku jätta üksnes lepingus nimetatud väljaandmist piiravate või välistavatel asjaolude esinemisel. Eestis kriminaalmenetluse läbiviimine samade kuritegude osas selliste asjaolude hulka ei kuulu. Väljaandmislepingu artikli 5 lõike 2 punkt c näeb ette, et isiku väljaandmist ei välista taotluse saanud riigi pädevate asutuste otsus viia läbi kohtueelne menetlus isiku suhtes, kelle väljaandmist seoses nende tegudega taotletakse. Väljaandmise võib Eestis läbi viidud kriminaalmenetlus välistada lepingu kohaselt *ne bis in idem* põhimõtte alusel üksnes juhul, kui isik on selles kuriteos Eestis (lõplikult) süüdi või õigeks mõistetud (lepingu artikli 5 lõige 1, sama ka KrMS § 440 lg 1 p 2). Käesolevas asjas sellist olukorda ei esine.

31. Eelnevast tulenevalt ei ole minu arvates kaebajate poolt selgelt näidatud, kuidas saaks kaebajate suhtes Eestis kriminaalmenetluse alustamata jätmise rikkuda nende põhiõigusi seostatult läbiviidava väljaandmismenetlusega. Kriminaalmenetluse läbiviimine samade kuritegude osas Eestis ei muuda nende väljaandmist õiguslikult lubamatuks ega välista või muuda seda vähem tõenäoliseks ka muul viisil. Eestis isiku suhtes kriminaalmenetluse läbiviimise otsustamine ja tema välisriigile väljaandmise otsustamine toimuvad eraldiseisvates menetlustes, mida tuleb hoida üksteisest lahus.

32. Kaebajad ei ole individuaalkaebuses ka näidanud, kuidas saaks kriminaalmenetluse alustamata jätmise rikkuda nende põhiõigusi väljaandmismenetlusest eraldiseisvalt. Ühegi kaebuses välja toodud väidetavalt rikutud põhiõiguse – õigus perekonna- ja eraelu puutumatusel, mitmekordse karistamise keeld sama süüte eest, tagasiulatavalt raskema karistuse kohaldamise keeld, süütuse presumpatsioon jne – puhul ei ole võimalik näha, kuidas võiks kaebajate suhtes kriminaalmenetluse alustamata jätmise seda õigust riivata.

33. Väidetaval kurjategijal ei ole subjektiivset õigust kriminaalmenetluse läbiviimisele enda suhtes. Kriminaalmenetlust alustatakse ja toimetatakse riigi nimel ning üksnes riigil on karistusvõimu monopol (KrMS § 5). Sellest tuleneb ka riigi ainuotsustusõigus kriminaalmenetluse alustamisel. Kuigi kriminaalmenetluses kehtib legaliteedi põhimõte (KrMS § 6), mille kohaselt tuleb kriminaalmenetlust kuriteo tunnuste ilmnemisel alustada, ei ole selle põhimõtte eesmärgiks mitte niivõrd isikute subjektiivsete õiguste kaitsmise tagamine kui avaliku menetlushuvi kindlustamine.⁹ Sellele vastavalt ei ole Eesti õiguskorras võimalik vaidlustada kriminaalmenetluse

⁹ Seda võib järeldada ka seisukohast, et süüdistuskohustusmenetlus on pigem suunatud legaliteedi põhimõtte järgmise kontrollile, kui kannatanu subjektiivsete õiguste kaitsmisele. N. Aas, Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Juura 2012. Kommentaar § 207 juurde, lk 508, p 1.2.

alustamist¹⁰ ning ka kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise vaidlustamine on süüdistuskohustusmenetluse korras võimaldatud KrMS § 207 alusel üksnes kannatanule. Ka sellisel juhul on kaebemenetlus suunatud pigem legaliteedipõhimõtte järgmise kohtulikule kontrollimisele, mitte kannatanu subjektiivsete õiguste kaitsmisele¹¹. KrMS kommenteeritud väljaandes küll mõõndakse, et põhimõtteliselt võimalik võib olla kriminaalmenetluse lõpetamise vaidlustamine kahtlustatava poolt uurimiskaebemenetluses, kui ta näitab ära lõpetamismäärusega riivatavad põhiõigused (nt huvi taotleda lõpetamist kriminaalmenetluse aluse puudumise tõttu eesmärgiga saada hüvitist alusetult vahi all viibitud aja eest)¹², kuid sama järeldust ei ole minu arvates võimalik laiendada üks-üheselt kriminaalmenetluse alustamata jätmise vaidlustamisele väidetava kurjategija poolt. Kuna sellisel juhul ei ole isiku suhtes kriminaalmenetlust läbi viidud, ega saa olla tema suhtes rakendatud ka kriminaalmenetluses isikute põhiõiguste piiramiseks ette nähtud vahendeid, samuti ei kaasne menetluse alustamata jätmisega vastupidiselt menetluse alustamisele isikut stigmatiseerivat mõju.

34. Kaebajad väidavad, et Riigiprokuratuur on käesoleval juhul kriminaalmenetlust alustamata jättes hinnanud väidetavate kuritegude toimepanemise asjaolusid (toimepanemise koht) valesti ning rikkunud sellega kriminaalmenetlusõiguse norme, eelkõige kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõtet.

35. Mõõnan, et Eesti õiguskorras ei ole hetkel selgelt lahendatud küsimus, millises ulatuses laieneb kriminaalmenetluse legaliteedi põhimõtte juhtumitele, kus kuriteo toimepanemise kohaks võib pidada lisaks Eestile ka muud riiki. Kuigi Riigikohus on seni lähtunud legaliteedipõhimõtte absoluutsest kehtivusest kriminaalmenetluse alustamisel¹³, on nt õiguskirjanduses väljendatud ka seisukohta, et KrMS § 435 lg-st 3 tuleneb legaliteedipõhimõtte piirang ning Riigiprokuratuur võib kriminaalmenetluse jätta Eestis kaalutlusõigust kasutades alustamata, kui teo suhtes kohaldub lisaks teise riigi karistusõigusele KarS § 7 lg 1 p 2 kohaselt ka Eesti karistusseadus¹⁴. Sama on mõõndud kaebajate väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamisel ka Tallinna Ringkonnakohus.¹⁵

36. Samas ei saaks kriminaalmenetluse alustamata jätmise minu arvates rikkuda eespool välja toodud põhjustel kaebajate kui väidetavalt kuritegusid toime pannud isikute subjektiivseid õigusi isegi juhul, kui prokuratuur oleks käesolevas asjas KrMS-i nimetatud norme ebaõigesti kohaldanud (vt p 31 jj).

37. Väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamiseks läbi viidud kohtumenetluses on kaebajad ka leidnud, et nende suhtes kriminaalmenetluse alustamata jätmise Eestis rikub PS § 12 lg-st 1 tulenevat üldist võrdsuspõhiõigust, individuaalkaebuses seda väidet esitatud ei ole.

38. Võrdsuspõhiõigus kohustab võrdselt kohtlema sarnases olukorras olevaid isikuid¹⁶ ning õigesti tuleb määratleda võrdluse lähtekoht. Kuna asja materjalidest ei ilmne, et prokuratuur oleks

¹⁰ E.Kergandberg, Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Juura 2012. Kommentaar § 6 juurde, lk 53, p 3.

¹¹ Vt allmärkus 9.

¹² N. Aas. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Juura 2012. Kommentaar § 204 juurde, lk 496, p 8.2.

¹³ Nt RKKKo 21.09.2009 nr 3-1-1-60-09.

¹⁴ N. Aas. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Juura 2012. Kommentaar § 204 juurde, lk 495 p 2.1. Samas peetakse teisel võimalikuks sellise praktika vastuolu legaliteedi põhimõttega, vt T. Ploom. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Juura 2012, Kommentaar § 435 juurde, lk 1003, p 3.1.1.1.

¹⁵ Nt Tallinna Ringkonnakohtu 12.03.2012 määrus asjas nr 1-12-1042, p 7.

¹⁶ Nt RKÜKo 07.06.2011, 3-4-1-12-10, p 36.

kohelnud kaebajaid kriminaalmenetluse alustamise otsustamisel millegi poolest erinevalt muudest isikutest, kelle poolt on toime pandud piiriülese mõjuga kuritegusid (st tegusid, mis võivad olla karistatavad mitme riigi karistusõiguse kohaselt), siis ei ole minu arvates alust näha käesoleval juhul ka üldise võrdsuspõhiõiguse riivet.

39. Kokkuvõttes ei ole käesolevas asjas selge, kuidas saaks kaebajate kui väidetavalt kuritegusid toime pannud isikute suhtes kriminaalmenetluse alustamata jätmine Eestis (ning sellise menetluse alustamata jätmise aluseks olevad õigusnormid) rikkuda nende subjektiivseid õigusi ning anda sellega alust põhiseadusliku individuaalkaebuse esitamisele.

40. Subjektiivsete õiguste riive puudumise korral langeb ära ka küsimus riive vaidlustamise võimalustest.

Kaebuse esitamise võimalus muus õiglasel ja tõhusas menetluses

41. Pean järgnevalt siiski vajalikuks käsitleda lühidalt ka põhiseadusliku individuaalkaebuse lubatavuse teist eeldust – kaebaja võimalust kaitsta oma õigusi muus õiglasel ja tõhusas kohtumenetluses.

42. Seda eelkõige põhjusel, et kuigi kaebajate õigusi ei saa minu arvates rikkuda nende suhtes kriminaalmenetluse alustamata jätmine Eestis, on kaebajate taotlus sisuliselt suunatud enda USA-le väljaandmise õigusliku lubatavuse vaidlustamisele ja väljaandmise ärahoidmisele. Nagu selgitasin eespool, saab kaebajate poolt välja toodud põhiõigusi minu arvates riivata nende väljaandmine teisele riigile, mitte kriminaalmenetluse alustamata jätmine Eestis. Seega tuleb analüüsida, kas kaebajatel on või on olnud võimalus kaitsta oma individuaalkaebuses välja toodud väidetavalt rikutud õigusi nende väljaandmise õiguspärasuse otsustamiseks läbi viidud kohtumenetluses.

43. Enne isiku väljaandmise otsustamist Vabariigi Valitsuse poolt kontrollib väljaandmise õiguslikku lubatavust KrMS §-de 446 ja 450 alusel Harju Maakohus. Maakohu poolt väljaandmise õiguslikule lubatavusele antud hinnangut on võimalik KrMS § 451¹ kohaselt vaidlustada Tallinna Ringkonnakohtus. Kohus analüüsib väljaandmise õigusliku lubatavuse hindamise raames eelkõige seda, kas täidetud on kõik isiku väljaandmiseks seadustes ja väljaandmist reguleerivates rahvusvahelistes kokkulepetes seatud nõuded ja kas ei esine väljaandmist piiravaid või välistavaid asjaolusid (KrMS §-d 436 ja 440). Muu hulgas peab kohus kontrollima seda, kas väljaandmine on kooskõlas Eesti õiguse üldpõhimõtetega (KrMS § 436 lg 1 p 2). Kui väljaandmine oleks vastuolus Eesti õiguse üldpõhimõtetega, oleks see lubamatu. Selliste põhimõtete hulka tuleb lugeda eelkõige kriminaalmenetluse üldisi põhimõtteid, siia võib aga paigutada ka isiku põhiõiguste kaitse tagamise üldiselt.¹⁷ Lisaks sellele on sarnaselt muuliigiliste kohtumenetlustega ka väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamise menetluses kohtute ülesandeks kontrollida kohaldatava õigusliku regulatsiooni (nt KrMS-i asjakohaste normide ja väljaandmiseks sõlmitud rahvusvaheliste kokkulepete) kooskõla põhiseadusega. Kui kohus peaks leidma, et isiku väljaandmise aluseks olev õigusakt (sh välislepingu säte) on põhiseadusega vastuolus, on kohtul õigus ja ühtlasi kohustus jätta selline norm PS § 152 lg 1 kohaselt kohaldamata ning käivitada põhiseaduslikkuse järelevalve menetlus Riigikohtus.

¹⁷ Vt ka T. Ploom. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Juura 2012, Kommentaar § 436 juurde, lk 1005, p 3. Kommentaaris mõeldakse aluse laia sisustamise võimalikkust.

44. Seega on kohtutel ka kaebajate väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamiseks läbi viidud kohtumenetluses olnud kohustus kontrollida muu hulgas seda, kas väljaandmine ei rikuks neid Eesti õiguse üldpõhimõtteid ja põhiõigusi, mille rikkumist kaebajad individuaalkaebuses väidavad.

45. Kohtumenetluse materjalidest nähtub, et kaebajate väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamiseks on toimunud kohtumenetlus nii Harju Maakohtus kui Tallinna Ringkonnakohtus. Kaebajate esindaja on sisuliselt kõik individuaalkaebuses esitatud väited kaebajate õiguste rikkumise kohta esitanud ka väljaandmise õiguslikku lubatavust käsitlevas menetluses. Muu hulgas on kaebajate esindaja leidnud, et põhiseadusega on vastuolus väljaandmislepingu artikli 2 punkt 4 ja artikli 5 lõike 2 punkt c (nagu märkisin p-s 18, on ka individuaalkaebus sisuliselt suunatud väljaandmislepingu sätete põhiseaduspärasuse vaidlustamisele). Kohtud ei ole jätnud kaebajate esindaja väiteid tähelepanuta, vaid neid oma määrustes käsitlenud. Samuti on kohtud hinnanud põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse alustamise vajalikkust ning põhjendanud, miks see ei ole nende arvates vajalik,¹⁸ samuti on ringkonnakohus näidanud, et kriminaalmenetluse alustamata jätmine Eestis ei ole väljaandmismenetluses relevantne asjaolu ega saa selles kontekstis rikkuda kaebajate õigusi.¹⁹

46. Individuaalkaebuses on kaebajate esindaja esitanud uuesti sisuliselt samad taotlused ja argumentid.

47. Riigikohus on oma individuaalse põhiseadusliku kaebuse alases praktikas korduvalt rõhutanud, et tegemist ei ole vahendiga muuliigilises kohtumenetluses isiku suhtes tehtud ja jõustunud kohtulahendite vaidlustamiseks. Asjaolu, et isik tema suhtes kohtu poolt tehtud otsusega ei nõustu, ei anna alust väita, et isiku põhiõigusi on rikutud ja tal peaks olema võimalus individuaalse põhiseadusliku kaebuse esitamiseks (vt eespool p 13). Leian, et ka käesoleva kaebuse puhul on sisuliselt tegemist niisuguse olukorraga.

48. Lisaks tuleb kaebajate kohtukaebeõiguse seisukohast välja tuua, et isikute välisriigile väljaandmise menetluses on KrMS § 452¹ piiratud ulatuses võimalik ka halduskohtulik kontroll, mis toimub pärast väljaandmise otsustamist Vabariigi Valitsuse poolt (KrMS § 452). KrMS § 452¹ lg 3 kohaselt on võimalik ka väljaandmise õiguslikku lubatavust puudutavate asjaolude käsitlemine, kuid seda üksnes väidete osas, mida ei olnud võimalik esitada väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamiseks toimunud kohtumenetluses.

49. Kokkuvõttes on individuaalkaebus minu arvates suunatud sisuliselt kaebajate välisriigile väljaandmise õigusliku lubatavuse vaidlustamisele. Kaebajatel on olnud võimalus esitada seisukohad oma õiguste rikkumise kohta väljaandmise õigusliku lubatavuse otsustamiseks läbi viidud kohtumenetluses.

¹⁸ Tallinna Ringkonnakohtu 12.03.2012 määrus asjas nr 1-12-1042, p 7.

¹⁹ Samas.

IV KOKKUVÕTE

Kokkuvõttes leian, et individuaalkaebus ei ole lubatav. Seetõttu ei pea ma ka vajalikuks eraldi hinnata selles esitatud sisulisi väiteid.

Austusega

/allkirjastatud digitaalselt/

Nele Parrest
õiguskantsleri asetäitja-nõunik
õiguskantsleri ülesannetes